

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

AFRİKA TOPLULUKLARINDA ÖLÜMLE İLGİLİ İNANÇ VE RİTÜELLER

Beliefs and Rituals Related to Death in African Communities

Ayhan ASLANOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Osmaniye, a_aslanoglu@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-4496-4528

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

17.11.2022

Kabul/Accepted:

22.05.2023

DOI:

10.18069/firatsbed.1206313

Anahtar Kelimeler

Dinler Tarihi, Afrika, Ölüm, İnanç, Ritüel

Keywords

History of Religions, Africa, Death, Faith, Ritual

ÖZ

Geçiş dönemlerinin sonuncusu olarak kabul edilen ölüm, tüm insanlık için kaçınılmaz bir sonudur. Ölümün vermiş olduğu korku, toplumlarda ölümle ilgili çeşitli inanç ve ritüellerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Afrika yerel inançlarına göre yaşam süresi, ölüm ile sona ermez. Aksine yaşam başka bir alemde devam eder. Diğer taraftan ölüm, korkulan bir olay olsa da görünen ve görünmeyen varlıklar arasındaki iletişimin başlangıcı olarak kabul edilir. Hayat ve ölüm kavramları birbiri ile ilişkili hatta birbirini tamamlar biçimdedir. Afrika yerel inançlarının büyük bir çoğunluğu ölümü yaşam döngüsünün bir parçası olarak kabul etse de ölümün doğüstü güçlerle bir bağlantısı olduğu üzerinde hemfikirlerdir. Afrika yerel inançlarında cenaze törenlerinin kurallara uygun bir şekilde yapılmasına özen gösterilir. Afrika topluluklarındaki cenaze törenlerinde farklı uygulamalar olmakla beraber birbirine benzer adetlerin de görüldüğü tespit edilmiştir. Bu çalışmada Afrika'daki birçok topluluğun ölüm ile ilgili inanç ve ritüelleri incelenecektir. Literatür taraması ile elde edilen makale verileri, Dinler Tarihinin deskriptif metodu kullanılarak yazıya geçirilmiştir.

ABSTRACT

Death, which is accepted as the last of the transition periods, is an inevitable end for all humanity. The fear of death has led to the emergence of various beliefs and rituals about death in societies. According to African local beliefs, life expectancy does not end with death. On the contrary, life continues in another realm. On the other hand, although death is a feared event, it is accepted as the beginning of communication between visible and invisible beings. The concepts of life and death are interrelated and even complementary. Although the majority of African local beliefs accept death as part of the life cycle, they agree that death has a connection with supernatural forces. In African local beliefs, care is taken to carry out funeral ceremonies in accordance with the rules. Although there are different practices in funeral ceremonies in African communities, it has been determined that similar customs are also observed. In this study, the beliefs and rituals of many communities in Africa about death will be examined. The article data obtained by the literature review were written using the descriptive method of the History of Religions.

Atıf/Citation: Aslanoğlu, A. (2023). Afrika Topluluklarında Ölümle İlgili İnanç ve Ritüeller. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 2, 953-967.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ayhan ASLANOĞLU, a_aslanoglu@hotmail.com

1. Giriş

Günümüzde Afrika kıtasında varlığını devam ettiren birçok inanç sistemi bulunmaktadır. Bu yerel inançların, geniş bir coğrafyaya sahip Afrika kıtasındaki bazı ülkelerde farklı isimlerle de olsa varlıklarını devam ettirdikleri bilinmektedir. Afrika kıtasındaki etnik grupların kendine has geleneksel inançlarının yanı sıra Hıristiyanlık ve İslam dininden de kısmen veya tamamen etkilendikleri bilinen bir gerçektir. Geleneksel örf ve adetlerini devam ettiren bazı yerel kabilelerin, her birinin kendine ait tarih, inanç, kültür ve ritüelleri bulunmakla beraber benzer yönleri de ön plana çıkmaktadır.

Ölüm, çoğu dini gelenekte yaşamın son bulması olarak kabul edilir. Geleneksel Afrika inançlarında ölümler birlikte ölen kişilerin nasıl defnedileceği konusu da önem arz etmektedir. Birçok dini gelenekte ve kültürde ölünün defni farklı şekillerde ele alınıp tatbik edilmiştir. Bu çerçevede ölenlerin naaşları toplumların inanç şekillerine göre yüzyıllar boyu gömülmüş, mumyalanmış, ormanlara bırakılmıştır. Her bir dini inançtaki uygulama şekilleri, öte dünya anlayışlarının ve atalar/ölüler kültürünün bir sonucudur.

Ölüm ve sonrası hayat ile alakalı önemli bir yer tutan atalar/ölüler kültürünün son yüzyılda tanımlanması konusunda tartışmalar ön plana çıkmaktadır. Bu iki kavramın farklı olduğunu düşünen ve zamanla ölü kültürünün atalar kültürüne dönüştüğünü savunanlar bulunmaktadır. Yeni ölen kişiler ile ilgili inanç ve uygulamalar, ölü kültürü; eski ölümlere tapma şeklinde ifade edilenler ise atalar kültürü bağlamında ele alınmaktadır. Özellikle atalar kültürünün isimlendirilmesinde daha çok ölen kişinin yaşamı süresince ortaya koyduğu sosyal ilişkileri, tanınmış olması, statüsünün belirgin olması önemli rol oynamaktadır (Altın, 2018: 136-139). Atalar kültürü, genel olarak "Ailenin ölmüş üyelerine karşı saygı, tazim ve korkuyu ifade eder. Saygı ve tazim esasen hayatta iken büyüklere, yaşlılara, özellikle baba ve atalara karşı duyulan ilgi ve yakınlıktan kaynaklanır. Korku ise ata ruhlarının mekân ve zamana bağlı olmaksızın geriye döneceği, yaşayanlara zarar verebileceği inanç ve endişesinden ileri gelir. Her iki durumda da ata ruhlarının hayattaki insanlarla ilişkisinin devam ettiği inancı esastır." (Tümer, 1991: 42). Atalar kültürü birçok toplumda yaygın olarak görülür. Özellikle Afrika kıtasındaki birçok dini gelenekte ölümlerin, insanlarla beraber yaşadıklarına dair inançlar sıklıkla vurgulanmaktadır. Afrika yerel inançlarındaki ataların genelde erkek olduklarına inanılır. Atalar genelde yaşayanların bir parçası olarak görülmekte çeşitli törenlerde maske ve heykellerle canlandırılmaktadır (Arslan, 2016: 9-10). Etnoloji biliminde bu tapım şekline (ölülere tapım/atalar kültürü), Manizm denilmektedir. Manizm, "ölenlerin başka bir dünyada yaşadıkları, mensup olduğu toplumla ilişkili buldukları, geride bıraktıkları kimselerin hayatlarını olumlu ya da olumsuz bir şekilde etkileyebildikleri ve dirilip gelebilecekleri inançları ile temellendirilen" bir düşünce şekli olarak tanımlanır (Hançerlioğlu, 2013: 385; Örneke, 1971: 23).

Ölümler veya Atalar Kültürü/Manizm ile ilgili isimlendirme ve tanımlama konusunda farklı görüş ve teoriler ortaya atılmış olsa da bu çalışmamızda genel olarak kabul gören atalar kültürüne dair konular ele alıp incelenmiştir. Her ne olursa olsun ölüm; kendisi ile ilgili inançlar, defin törenleri ve ölüm sonrasındaki uygulamalar şeklinde bir bütün olarak tasavvur edildiğinden, bu sözcüklerin birbirinden bağımsız olmasının uygun olmayacağı kanaati ortaya çıkmıştır.

Konuyla ilgili bir çalışmada (Seyfeli-Kul, 2018) her ne kadar Afrika kıtasındaki Yoruba dinine göre yaratılış ve ölüm sonrası hayat konusu etraflıca işlenmişse de bu çalışmamız, kıtadaki diğer birçok topluluğun ölümle ilgili inanç ve ritüellerini ele almayı hedeflemektedir. Bu yönüyle çalışmamızın daha kapsayıcı ve alana katkı sağlayacak şekilde özgün olduğunu düşünmekteyiz.

2. Mitolojik Anlatılar

Afrika kıtasının orta, doğu ve güney bölgelerinde dillendirilen birçok mitolojik anlatıdaki yaygın inanca göre tanrı ilk insanlara sonsuza dek yaşayacaklarını ya da ölüm geldiği vakit dirileceklerine dair mesajlar göndermiştir. Gönderilen bu mesajların erkeklere iletilmesi için başlangıçta bir bukalemun görevlendirilmiştir. Bukalemunun yolda oyalanıp mesajı geciktirmesinden dolayı tanrı bu defa daha hızlı olduğunu düşündüğü kuş, kertenkele ve tavşanla mesajlarını göndermiştir. Gönderilen ilk mesajlarda insanların öleceği daha sonraki mesajlarda ise insanlara ölümsüzlük verileceği duyurulmuştur. O günden beri ölüm dünya üzerinde kalmıştır. Sierra Leone'de anlatılan başka bir anlatıda ise ölüm/ölümsüzlüğün kurbağa ve köpek aracılığı ile gönderildiğinden bahsedilmektedir. Özellikle tanrının ilk insanlara bir yumurtayı, hayvanı veya bir meyveyi yasakladığı insanların ise yasaklara uymadığı belirtilmektedir. Bunun sonucunda ölümün onlara geldiğine inanılır. Bununla birlikte Afrika kıtasında anlatılan birçok efsanevi anlatıda ölümün yeryüzüne yanlışlıkla geldiği ve o günden beri yeryüzünde hüküm sürdüğünden bahsedilir. Ölümün yeryüzüne gelmesinde özellikle kadınları, hayvanların veya bazı ruhların sorumlu tutulduğu düşünülür (Alıcı, 2020: 71-72; Mbiti, 1975: 110-111).

"İnsanlar ve Hayvanlar Nasıl Uykudan Uyanmaya Başladılar." adlı Akan-Ashanti halk masalına göre ölümün ortaya çıkış serüveni şu şekilde anlatılmaktadır: "Eski zamanlarda ölüm ve uykunun aynı şey olduğu söylenirdi. Bir gün ölüm şöyle bir soru sordu: 'Kim bir şeyi elimden alabilir?' Orada bulunan kuş türü yaratıklardan biri

olan Akokonini şöyle dedi: ‘Kokuro, yapabilirim.’ Bir diğer yaratık olan Oberekuo şöyle dedi: ‘Du du, du du du, yapabilirim.’ Apatupere de: ‘Twetwero, twetwero, yapabilirim.’ diye cevap verdi. Ölüm dedi ki: ‘Bir insanın kra’sı (ruhu) olduğunu biliyorsun ve bir adam uyuduğunda ve ben o ruhu ondan aldığımda, o zaman ne olur?’ Onun bir ceset haline geldiğini biliyor musun? Üç yaratıkta şöyle dedi: ‘sonra onları biz uyandıracamız.’ Ölüm dedi ki: ‘yapabilirsen, seni büyük (yaşlı) yapacağım.’ Her şey kaybolmaya başladı ve bütün erkekler uyumaya başladı. Oberekuo sesini yükselttiğinde bu arada ikinci akşam geçmişti. Sonra Duyker Otwe kendini salladı ve uykudan uyandı. Şöyle dedi: ‘Her şey görülmeye başlamadan önce gidip biraz yemek yiyeceğim. (Henüz avcı ortaya çıkmadı.) Duyker bir ağacın altına gitti ve yemek yedi. Sonra Akokonini sesini yükselterek: ‘Şafak vakti gördün mü? Şafak vakti gördün mü?’ Avcı kendini salladı, uykudan kalktı ve silahını aldı. Çalılığa doğru gitti. O, Duyker’in orada olduğunu gördü, silahını kaldırdı. Onu öldürdü. Apatupere de sesini yükseltti ve şöyle dedi: ‘Ayağa kalkmalısın? Ayağa kalkmalısın?’ Bütün erkekler kendilerini gerdiler ve ayağa kalktılar. ‘Şimdi, bu yaratıklar ölüme gittiler. Orada onlara haberi iletiler. Gördün, tüm erkekleri uyandırdık.’, dediler. Ölüm dedi ki: ‘Ah, ne güzel, bugünden itibaren sizler gökyüzünün altındaki büyüklersiniz.’ (Rattray, 1930: 221).

Ölümün kökeni adlı bir anlatıya göre Tanrı Jok Acholi, Lango (Uganda), Alur (Kongo-Uganda), Dinka (Sudan): insanlara hayat ağacının meyvesini vermeyi düşünmüştür. Meyveyi vermek için insanları cennete davet etmiştir. İnsanlara davete geç icabet etmişlerdir. Bu duruma sinirlenen Tanrı Jok, hayat ağacının meyvelerini Ay, Güneş ve Yıldızlara vermiştir. İnsanlar davete geç geldikleri için onlara hiç meyve kalmamıştır. Meyveyi alamadıkları için insanlar ölümlü, meyveyi aldıkları için gök cisimleri de ölümsüz olmuşlardır (Ann Lynch, 2004: 54; Aslanoğlu, 2021: 822). Ölümün kökeni ile ilgili başka bir efsanede ise bir köpeğin insanların uzun bir ömür yaşaması için nasıl yardım ettiği anlatılır. İlk zamanlarda ölüm kalıcı değildi. Bir gün Tanrı Jouk (Sudan: Annuak, Shilluk kabileleri verdikleri isim) insanlar arasında ölümü kalıcı hale getirmeyi düşündü. Bunun için nehre bir taş attı. Nehre atılan taşı çıkarmak için köpek, insanlardan yardım istedi. Fakat insanlar köpeğin bu yardımını görmezden geldi ve köpeğe yardım etmedi. Köpek nehre atılan kaya parçasının bir kısmını tek başına çıkarmayı başardı. Böylece insanlar eskisinden daha uzun bir hayat yaşamaya başladı (Ann Lynch, 2004: 54).

Afrika yerel halklarından biri olan Atuotlar arasında anlatılan efsaneye göre de çok eskiden gökyüzü ile yeryüzü birbirine çok yakındı. Bu yakınlıktan dolayı insanlar bir ip aracılığıyla gökyüzü ve yeryüzü arasında gidip geliyorlardı. O zamanlarda ölüm yoktu. Tanrı (Nhal) insanları yeniden diriltilip hayata döndürüyordu. İnsanlar açıklarını kadınların dövdükleri bir durra tanesini (bir çeşit hububat) una çevirerek karşılıyorlardı. Bir defasında yeni evli olan bir kadın daha çok çalışıp daha çok un döveceğini söyledi. Bunu yaparken elindeki tokmağı yanlışlıkla Tanrıya vurdu. Yaşanan bu olaydan sonra Tanrı çok öfkeleni: “Bundan önce her zaman küçük bir yiyecekle yetiniyordunuz. Fakat şimdi büyük bahçeler bile yetiştirirseniz açlığı her zaman bileceksiniz.” dedi. Daha sonra bir kuş, yeryüzü ile gökyüzü arasında bir köprü vazifesi gören halatı kopararak irtibatı kesti. Bu yüzden bir adam öldü. Bu yaşanan hadiseden dolayı insanlar kedere boğuldu. İnsanlar gübre ateşinden kül alıp vücutlarına sürdü. Tanrının bu durumda insanların kötü gidişatını görüp bir an olsun onlara yardım etmeyi düşündüğü anlatılır. Daha sonra Yaratıcı: “Ölüleri eskisi gibi yaşama döndürmeme izin verin.” dedi. Suya kırık bir su kabağı parçası attı. Bu parça çok geçmeden gözden kayboldu. Daha sonra su kabağı parçası su yüzeyine çıktı. Tanrı yine şöyle dedi: “İnsanlar daima böyle olacak. Önce yok olacak, sonra yeniden dirilecekler.” O esnada kurnaz Tilki, Tanrının sözlerine karşılık: “Böyle olursa yakında inekleri otlatmak için yeterli miktarda mera kalmayacağımı” söyledi. Tilki nehre bir çömlek parçası attı ve çömlek suyun içine batıp kayboldu. “İnsanlarda bu çömlek gibi öldüklerinde sonsuza dek gözden kaybolmalı” dedi. Bunun üzerine Tanrı ise “Görmüyor musun? İnsanlar üzüntülü ve açlık çekiyorlar. Onları diriltsem çok iyi olur.” dedi. Bu esnada Tilki bir çakalın kuyruğuna bir çan bağladı. Tilki, çakalı sığır kampına doğru yolladı. İnsanlar çakalın bu durumunu görünce güldüler ve yas tutmayı bıraktılar. Tanrı da insanların bu memnun hallerini görünce ölümle kalmalarına razı oldu (Burton, 1980: 50-51).

Akan halkı “ölüm eşiğinin koruyucusuna”, Amokye ismini vermiştir. Asantlar, Amokye’yi hem şefkatli hem de acımasız biri olarak tanıtır. Amokye ilgili bir hikâyeye göre; Kwasi Benefo’nun ruhlar dünyası olan Asamando’ya seyahat ettiği anlatılır. Kwasi, kimsesi olmayan zengin bir adamdı. Onun için üzülecek ve yas tutacak bir eş istiyordu. Evlenmek için bir kadın aradı ve buldu. Kısa bir süre sonra karısı öldü. Kwasi bu duruma çok üzüldü. Karısının cinsel organını örtmek için pamuklu bez ve beline dolamak için boncuklar aldı. Böylece *amoasie* ve boncuklara gömüldü. Eşini aradı. Neredeyse eşinin üzüntüsünden gerçek dünyadan uzaklaştı. Daha sonra tekrar bir eş buldu ve evlendi. Karısı çok geçmeden hastalandı ve öldü. İkinci eşi de *amoasie* ve boncuklarla gömüldü. Ona göre eşi ölmedi. O, ölümler dünyasındaydı. Kwasi, üçüncü ve dördüncü kez evlendi. Eşleri aynı şekilde *amoasie* ve boncuklarla gömüldü. Ölen dört eşini görebilmek için ölümler diyarı Asamando’ya gitmeyi düşündü. Köyünde ayrılıp ormanlık bölgeye gitti ve ormanda ilerlerken nehrin kıyısında yaşlı bir kadın gördü. Yaşlı kadının elindeki tavada boncuklar ve *amoasie* vardı. Onun ölüm eşiğinin koruyucusu olduğunu anladı. Karşıya geçmek istedi. Amokye, Kwasi’ye neden burada olduğunu sordu. O da:

“Karımı görmeye geldim. Artık yaşayamam çünkü evimde kalan her kadın ölüyor. Uyuyamıyorum, düşünemiyorum, çalışmıyorum, yemek yiyemiyorum. Yaşayan dünyanın yaşayan insanlar için sahip olduğu hiçbir şeyi istemiyorum.” dedi. Amokye bunun karşılığında: “Seni duydum. Sıkıntı ve üzüntülerini duydum. Ancak sen bir ruh değil, yaşayan bir insan olduğun için karşıya geçemezsin.” dedi. Daha sonra Amokye, onun karşıya geçmesine izin verdi ve şöyle dedi: “O taraftan git. Orada eşlerini bulacaksın.” (Asante, 2009: 41-43). Yorubalılar arasında yaygın bir ölüm mitine göre; “Başlangıçta, yani insanlar artık yeryüzüne yerleşip Oduduwa krallığı kurulduğunda yeryüzündekiler ile tanrısal varlıklar barış içinde yaşıyorlardı. Ölüm ve hastalık gibi şeyler gerçekleşmiyordu. Bunun nedeni ise İku’nun (Ölümün) Oduduwa’dan korkması ve kimseye yaklaşmamasıydı. Ancak bir gün Olokun sinirlenip yeryüzünde suları çalkalayıp gökyüzünde rüzgarları estirince ortalık kıyamete döndü. Bu sırada Igba Iwa (Varlık Sukabağı) yere düşüp parçalandı ve içindeki tanrısal su döküldü. Bunu duyan Iku hemen insanların arasına daldı ve sağda solda kim varsa kimi gözüne kestirdiyse öldürmeye başladı. İnsanlar buna Orunmila’ya danışarak çare buldular. Orunmila, onlara bir meydanda en güzel yiyecekleri, en leziz tatları, kokusu en hoş içecekleri toplamalarını ve bir ziyafet sofrası hazırlamalarını söyledi. Ayrıca rengarenk kostümler giymelerini, bu kostümü giyip de ölenlerin giydiği kostüm ile tekrar dönmelerini önerdi. İnsanlar söyleneni yaptılar ve beklemeye başladılar. Iku bu ziyafetin kokusuna doğru geldi, güzel kokulardan renkli sofradan gözleri kamaştı ve hemen yemeye başladı. Iku ziyafetten sonra şişmanlayıp hareket edemeyecek kadar hantal düştü. Ve artık sadece gücünün yettiği kişilerin canını alır oldu. Bunlar da ya yaşlılar ya hastalar ya da küçük çocuklar, zayıf kimselerdi.” (Seyfeli & Kul, 2018: 253).

3. Ölüm İnanç

Afrika halklarının birçoğu, yaşam sürecinin ölümle son bulmayacağına dair bir inanç sistemine sahiptir. Yaşamın başka bir alemde devam ettiğine, yaşama ölümün birbiri ile ilişkili olduğuna ve birbirlerini tamamladığına inanmaktadır. Ölüm korkulan bir olay gibi görülse de ölümle birlikte görünen ve görünmeyen varlıklar arasındaki iletişimin başladığı inancı hakimdir. Afrikalılar için karşılaşılan bir talihsizlik olarak düşünülen ölüm yaşam gücünün zayıflaması şeklinde görülür. Onlar için ölüm yaşamı değiştirmez. Zira, kişi ölse bile toplum içerisinde varlığını devam ettirdiğine inanılır. Dolayısıyla ölüm sonrası toplum içinde ata olmak, yaşamın temel amaçlarından (Anderson, 2003:9). Afrikalılar ölümü yaşam döngüsünün bir parçası olarak kabul etseler de ölümün doğaüstü güçlerle bir bağlantısı olduğu üzerinde hemfikirlerdir (Lugira, 2009: 73).

Afrika halkları, ölümü hastalık, kaza, yıldırım çarpması, yaşlılık, depresyon, sel, hayvan saldırısı, boğulma gibi fiziksel nedenlere bağlamaktadırlar. Fiziksel nedenlerle birlikte insanın ölümünün lanet, büyü veya sihir yoluyla da meydana gelebileceğine inanırlar. Bu yüzden Afrikalılar gerek fiziksel gerekse de mistik nedenli ölüm sebeplerini bulabilmek için çok çaba harcarlar. Özellikle mistik yollarla meydana gelebileceğini düşündükleri ölüm vakalarının asıl nedenini bulmak için genelde bağlı buldukları dini gelenekteki kahin, falcı ve büyücülere danışmak suretiyle öğrenmek isterler (Mbiti, 1975: 112).

Afrika kozmolojisine göre ölüm insanı yok etmez sadece yaşamın bir sonraki aşamasına geçmesini sağlar. Bu süreçteki uygun cenaze törenleri bu sürecin huzurlu ve sağlıklı bir şekilde geçişine kolaylık sağlar. Afrika yerel inançlarının birçoğundaki ölümsüzlük anlayışı ölümden sonra hatırlanma ile ilişkilendirilir. Kişinin ölümsüz olmasının, kendisinden sonra çok sayıda çocuk bırakması ve hatırlanması ile garanti altına alınabileceği görüşü yaygındır. Bazı Doğu Afrika yerel inançlarında kendisini hatırlayacak kimsenin olmaması durumunda kişinin öleceğine inanılır (Olupona, 2006: 9).

Ölümsüzlük inancının bağlantılı olduğu bir husus da evliliklerdir. Kişinin ölümünden sonra kendisini hatırlayacak akrabaları yoksa o kişi bir hiç olarak görülür ve yok olup gider. O yüzden Afrika toplumunda herkesin evlenmesi ve çocuk sahibi olması gerekir. Bu açıdan bakıldığında kişisel ölümsüzlüğün en önemli unsurunun üreme olduğu belirtilmektedir (Mbiti, 1970: 33).

Güney Sudan halklarından olan Atuotlar arasında ölümden nihai olarak Tanrı’nın sorumlu olduğuna inanılır. Ama yine de ölümün kaynağını kendi aralarında ararlar. Atuotlar’da ölüm nefesle ilişkili olan yaşamın yokluğu “yei” şeklinde izah edilir. Halk arasında ölmek deyimi için “geride kaldı” ibaresi kullanılır (Burton, 1980: 51-52). Basogalar’da (Uganda) ise ölen kişiler için “Son nefesini verdi.”, “O, gitti.”, “O, sessiz kaldı.”, “O, mezara indi.”, “Ölüm, arkadaşımıza yükünü bağlamasını ve gitmesini söyledi.”, “Dünden kalma gibi kurudu.” ve “Hayat bir kıl sopa gibi ikiye bölündü.” gibi ifadeler kullanılır. Öte yandan ölen kişi başka bir aileden yaşlı bir kimse ise “O, yeterince yedi.”, “O, adildi.”, “O, öldü.”; bir katil veya büyücüye, “Bırak gitsin.”, “İşini bitirdi.” ve “Başka bir ağız gitti.”; toplumda sevilmeyen biri ise “Onu dövdü.”, “Yemeğini bitirdi.”, “Onu uyuttu ya da yatırdı.”, “Onu kuruttu.”, “Onu susturdu.”, “Hapşırıldı.”, “Uzaklara gitmesine neden oldu.” ve “Ölüm onu yarı yolda bıraktı veya zorladı.” gibi ifadeler kullanılır. Basogalar’daki bu sözlere benzer ifadeler Kenya’daki Abaluyia arasında da kullanılır. Huzur içinde ölen bir adam için “uyku” ifadesi kullanılır. Bir kişi intihar ederek ölmüşse “kendi kendine düşüyor” sözüyle anlatılır. Ölüm ile kullanılan bu iki ifade haricinde “çarşafın içine

girmek, kazak giymek, ölü yerine gitmek, eve gitmek, çıkış aramak veya bacağını kaldırmak” bu dini geleneğe öne çıkan ölümle ilgili ifadelerdir. Kenya’daki Akambalar arasında ölümü tanımlamak için kalıplaşmış sözler şu şekildedir: “Büyükbabalarının arkadaşlığını takip etmek, eve gitmek, horlamayı durdurmak, getirilmek ve çağrılmak, ruhu boşaltmak, sonsuza dek uyumak, kurumak, solmak veya buharlaşmak, geçmek, çağrılmak, insanları reddetmek, yemeği reddetmek, dönmek veya geri dönmek, sona ermek, bitirmek, nefisini bitirmek, ayrılma, terk etmek, yıkılmak, tanrının malı olmak.” (Mbiti, 1970: 204-205). Genel olarak Afrika’nın birçok yerinde ölüm ile ilgili şu ifadeler kullanılır: “Eve dönmek, uzağa gitmek, çağrıya cevap vermek, ölüme ‘evet’ demek, kaybolmak, yola çıkmak, yemek yemeyi bırakmak, nefes almaktan vazgeçmek, yemek yemeyi reddetmek, uyumak, vedalaşmak, gözleri kapamak, parçalanmak, kaçırılmak, götürülmek, çağrılmak, atalara katılmak, Tanrı’nın malı olmak.” (Mbiti, 1975: 112-113).

Batı Afrika’da yaşayan Akanların baskın bir kolu olan Asantlar’da ölüm, yüce bir güç olan Tanrı Nyam ile ilişkilendirilir. Tanrı Nyam yaşama hayat veren ve onu sonlandıracak olan bir varlık olarak tanımlanır. İnsanın doğumu ile başlayan süreç ölümü ile son bulur. Ölüm ile honam (beden) ve mogya (kan) toprak ile bütünleşir. Maddi olarak tarif edilen bu unsurlar ölüm vuku bulunca ilahi nefes ve ruh şeklinde Nyam’a dönmektedir. Bu çerçevede bedensel ve ruhsal durumlar birbirini etkiler. Hastalanan bedenin iyileşmesi için Nyam’a kansasız kurbanlar sunulur. Aksi halde beden iyileşmezse ve sonu ölümle biterse bu durumda kimsenin yapacağı bir şey yoktur. Yani ruhun tanrıya dönme zamanının geldiğine inanılır. Böylece ruh beden içerisindeki esaretten kurtulur. Dünyada yaptıklarından dolayı öte dünyada bir tür hesaba çekilir. Tanrı Nyam’ın öte dünyada memnun olduğu ruhları cennette bıraktığı düşüncesi yaygındır. Kötü ruhların ise cehennemde cezalarını çekeceklerine inanılır. Asant inancına göre ata ruhlarının cennette rahat bir hayat sürdüğü inancı yaygın bir şekilde kabul edilir (Sümer, 2020: 409, 413-414).

Nijerya’da yaşayan Igbo’ların geleneksel inançlarını Hristiyanlık’la yeniden sentezleyen Godianizm’de (Yeni dini hareket) ölüm ve öte dünya anlayışı Hint dinlerine benzer özellikler gösterir. Onlara göre ruh ölümsüz kabul edilir. Hatta ruhun en mükemmele ulaşana kadar farklı bedenlerde varlığını sürdürdüğüne inanılır. Bu dini inanç sisteminde tenasüh ön planda yer alır (Sümer, 2019: 105, 115).

Tanzanya Nyamwezi halkı arasında ölümün gece geldiği ve onları uykuda yakaladığı için ölümsüzlüğü kaybettiklerine dair inançlar mevcuttur. Nijerya’nın Nupe kabilesi de insanların atası olarak kaplumbağayı kabul eder. Kaplumbağanın çocuk üretmek için tanrıdan kendisine bir kabiliyet vermesini ister. Talebinin kabul edilmesi ile tanrı Nupelilere ölümü vermiştir. Bu yüzden tüm insanların ölümlü olduğuna inanılır (Hançerlioğlu, 2013: 386-387). Güney Sudan’da yaşayan Dinka toplumunda ise ölüm ruhsal olarak kirliliği bir durum olarak görülür (Deng, 1972: 131).

Kenya’da varlığını devam ettiren Kikuyu (Gikuyu) geleneksel inançlarında ölüm basit bir olay olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla ölümün olağan bir durum olduğunu ifade etmek için “ng’anina niaretiruo (öyle veya böyle olacaktır)” deyimini kullanılmaktadır. Ölümün bu kadar basit bir eylem olmasının sebebi ruhun sonu olmadığı inancının ön plana çıkarılmasıdır. Geleneksel inanca göre insan ölümden sonra da var olmaya devam eder. Böylece ruh bedenden ayrılır ve ölüm olayı normalmiş gibi düşünülür. Kikuyu inancına göre ölümün vuku bulma şekline göre ölümler sınıflandırılmaktadır. Hastalık ve yaşlılık sebebi ile meydana gelen ölümlere doğal ölümler; hayvanlar tarafından meydana gelen yaralanmalar, intihar, kaza, şiddet ve evden uzak bir yerde meydana gelen ölümlerde doğal olmayan ölümler olarak kategorilere ayrılmaktadır (Kul, 2020: 100-102). Mali’deki Bambara toplumunun dini geleneğinde ölüm büyük bir endişe ve kafa karışıklığına sebep olur. Toplumun ölümle birlikte geçici olarak tehlikeye düşeceğine inanılır. Özellikle soy (kabile) liderinin ölmesinin tüm kabileyi rahatsız edeceği endişesi yaygın bir inanıştır (Olupona, 2006: 9).

Afrika halklarının bazılarında ölüm habercisi olarak bilinen yılan, kurbanlarını ısırarak ve mistik güçler tarafından tehlikeli işlere gönderilen önemli bir figür olarak görülür. Gizemli bir ölüm habercisi olan yılan, aynı zamanda Nijerya’daki Yoruba’lar arasında ritüel malzemesi olarak kullanılır. Özellikle şifacılar, yılan derisi ve dişleri ile ayinler gerçekleştirir. Güney Afrika’da Zulu halkı yılanı tanrılaştırılmış atalar olarak tasavvur eder. Doğu Afrika’daki Maasailer ise kralların ve şifacıların öte dünyada yılanı dönüştüğüne inanırlar (Ogungbile, 2009: 608). Piton yılanı, derisini değiştirmesinden dolayı ölümsüz kabul edilir. Sahil şeritleri ve ırmak kıyılarında yılanlar için inşa edilmiş tapınaklar yer alır. Bu tapınaklardan en çok göze çarpanları Batı Afrika ve Nijer deltasında bulunur (Arslan, 2017: 12).

Geleneksel dinlerin birçoğunda ölüm sembelleri önemli bir yer tutmaktadır. Bu sembeler arasında insan kafatası, baykuş, akbaba, karga ve yarasa gibi varlıklar ölümle ilişkilendirilir (Wilkinson, 2019: 128). Afrika geleneksel dininde tanrıların ve kozmosun kutsal bilgisine ulaşmak için kehanetlerden yararlanılır. Tanrıların duygularının bu şekilde ortaya çıkarılacağına inanılır. İnsanlar geçmişte olayların nasıl vuku bulduğu ve gelecekteki olayların nasıl ortaya çıkacağı bilgisini kehanetler aracılığı ile anlamaya çalışır. Kehanetler genelde kabilenin bilge ve yaşlı kişileri tarafından yorumlanır. Bu kehanetler sayesinde ölüm sembellerinin farkına varılmaya çalışılır. Örneğin, bir köpek ulumaya başlarsa yakın bir akrabasının öleceği, görülen bir kâbus sonrası olumsuz

bir olayın yaşanacağı, ayak parmağının yaralanması sonucu ziyaretin korkunç olacağı şeklinde kehanetler bu durumların nasıl yorumlanması gerektiği açısından örnek teşkil eder (Olupona, 2006: 10).

Yorubalılar arasında ölüm iyi ve kötü olmak üzere iki kategoriye ayrılır. Ölümün bu şekilde sınıflandırılmasında “İku” mitinin belirleyici olduğu düşünülür. İyi ölüm yaşlı iken ölmüş, cenaze töreni uygun bir biçimde düzenlenir. Tanrısal varlıklar tarafından felakete uğramış kişiler ise kötü ölüm kategorisi içerisinde anılır (Seyfeli & Kul, 2018: 254). Yorubalar arasında yaygın bir inanca göre kişinin ölümünün korkunç olmasında hayatta iken işlemiş olduğu günahlarının payı büyüktür. Kişinin sonunun kötü bir ölümle bitmesi tanrıların ona kötü bir hastalık ve felaket vermesinin bir sonucu olduğuna inanılmaktadır. Bu şekilde ölmüş kimselerin cenaze törenleri yapılmaz. Cesede kötü muamele edilir ve yas tutulmaz (Awolalo, 1976: 283).

Igbo (Ibo) inancında ölümle ilgili yasaklar şu şekilde sıralanabilir: “Karnında doğmamış çocuğu olan bir kadını gömmek, Ala için kutsal olan ayda ölenleri gömmek (burada 'gömmek' geleneksel cenaze törenleri anlamına gelir), bulaşıcı hastalıktan (çiçek hastalığı, cüzzam veya fil hastalığı nedeniyle) ölenlerin yasını tutmak, kaza sonucu şiddetli ölüm.” (Ikenga-Metuh, 1985: 11). Ayrıca Madagaskar halkı arasında yaygın olan bir inanca göre ölen kişiye dokunmak, adını anmak ve ona bakmak yasak olarak görülen uygulamalardandır (Eliade, 2005: 41).

4. Ölüm Ritüelleri

Afrika kıtasında ölüm ritüelleri ile ilgili birçok inanç ve uygulama bulunmaktadır. Yerel inançlarla ilgili bu ritüelleri coğrafik olarak aşağıdaki sınıflandırmaya tabii tutarak inceledik.

4.1. Doğu ve Orta Afrika Topuluklarında Ölüm Ritüelleri

Afrika yerel inançlarında ölüm çeşitli yollarla duyurulur. Kenya'nın etnik gruplarından biri olan Luo halkı ölen kişinin yaş, cinsiyet ve mesleğine göre duyuru zamanını belirleyen kurallar meydana getirmiştir. Bir bebek sabah veya sabaha karşı ölürse bebeğin öldüğü herkese haber verilir. Cesedi ise bir sonraki gün defnedilir. Eğer ölen kişi yaşlı bir erkek veya kahin ise ölüm haberi gün batımından sonra ilan edilir. Kadın feryatları ve davul sesleri ölümün vuku bulduğunun bir göstergesi kabul edilir. Genel olarak ölüm sabah erken saatlerinde veyahut akşam gün batımından sonra duyurulur (Shiino, 1997: 214-215). Atuotlarda ölen kişinin ölüm haberi kadınların ağlaması ve onların yaptıkları gürültü sonucu öğrenilir (Burton, 1980: 53).

Kenya Abaluyia kabilesinde poligami anlayışı ölüm ritüellerinde kendini gösterir. Hasta bir adamın ölümünün yaklaştığını fark eden akrabalar, hasta adamı en büyük eşinin evinin önüne bırakır. Bu olumsuz durumdan akrabalar haberdar edilir. Bu durumda herkes hasta adamın bulunduğu yere gelmek zorundadır. Aksi takdirde gelmeyenlerin hasta adama büyü yaptığı düşünülür. Hasta adamın oğlu bu durumda babası için bir koyun veya keçi keser. Bu esnada şunları söyler: “Ölenlerin hepsi, gelin bu eti yiyin! Falan, falan..... isimleri sayarak.” Et akrabalar arasında ölüm döşeğindeki adamla birlikte yenilir. Hasta adam akrabaları ile vedalaşır. Aile fertleri de ölüm döşeğindeki adamdan farkına varmadan işledikleri suçlardan dolayı özür diler. Eğer hasta adamın akrabaları arasında hasta adama büyü yapan biri veya birileri varsa eti yiyince hastalanacağına inanılır (Mbiti, 1970: 200).

Güney Sudan'daki Dinka toplumunda kişinin ölümü hem akrabalar hem de yabancılar arasında keder ve üzüntü uyandırır. Hasta veya yatalak bir kişinin ölüm sinyalleri konusunda kıdemli uzman erkek ve kadınlar söz sahibidir. Ölüm vuku bulduğunda kadınlar ağlamaya başlar, çocuklar uzaklaştırılır. Ceset sertleşmeden önce eller başının altına yerleştirilir, bacaklar bükülür ve sağ tarafa doğru yatırılır. Ormanda veya ıssız yerde ölen kişinin cesedi uzun zaman sonra bulunursa kısa zaman içerisinde, bulunmazsa sonradan sertleşen uzuvları kesilir ve kesilen uzuvlar dini inançlara göre bükülür. Daha sonra ceset yıkanır ve yağlanır. Gömülmeden önce deri parçaları ile sarılır (Deng, 1972: 131). Dinkalar arasında mezar kazma işini genelde akrabalar yapar. Kazılan mezarlar üç feet çapında ve beş feet derinliğindedir. Yas süresi çoğu Afrika toplumunda olduğu gibi kişinin yaş, cinsiyet ve toplum içindeki statüsüne göre belirlenir. Yas sonunda çeşitli ritüellerle ölen kişinin akrabaları arınıp temizlenir. Dinka toplumunda cenazenin gömülmesi sonrasında göze çarpan bir ayın şu şekilde düzenlenir. Gece yarısı yerleşim yerlerinden uzak bir yerde toplanılır. Bu ayinde bir koç veya bir tavuk kurban olarak kesilir. Ölen kişi bir hastalık sonucu ölmüş ise bu takdimelerin hastalığı uzaklaştıracağına inanılır (Aslanoğlu, 2021: 829-830).

Kamerun Bamileke, Babanki, Bamoun (Banoun), Kom halklarında bir kişi öldüğünde mutlaka doktora gösterilir ve ölen kişinin neden öldüğünün sebebi öğrenilir. Bu halklara göre insan ölümü normal bir şey değildir. Ölümün mistik ve gizemli bir durum olduğuna inanılır. Bu yüzden herhangi bir ölüm vakası görüldüğünde aile içinde herkes bir totem önünde ölen kişinin ölümü ile alakası olmadığına dair yemin etmek zorundadır. Eğer bu eylemler esnasında katil varsa totem tarafından tuzağa düşürülür. Bununla birlikte gömme işlemi sonrası mezara şarap dökülmesi (libasyon) ritüeli de gerçekleştirilir (Ngwainmbi, 2009: 102). Libasyon “Tanrılara veya ölen kişilerin ruhlarına yapılan sıvı sunularına” verilen genel bir isimdir. Libasyonun tarihsel

çok eski çağlara dayandırılır. Bu ritüelin genel olarak amacı Tanrıları memnun etmek ve libasyon yapanın tanrı ile ilişki kurmasını sağlamaktır. Libasyon ritüeli sunak, mezar ve ölü kültü alanlarında uygulanmaktadır. Cenaze törenlerinde libasyon töreni önemli bir uygulama olarak görülür. Libasyon ritüeli aynı zamanda bazı toplumlarda arınma ve temizlenme aracı olarak da kullanılmıştır. Genel olarak libasyon törenlerinde şarap sunulur (Akçay, 2017: 52-53, 83, 85).

Abaluyia inancına göre cenaze günü sabahı ölen kişinin eşi, çocukları, kardeşleri, kabile halkı ve arkadaşları nehre gider. Nehre giderken ölen kişi için ağlayarak dans edip şarkılar söylerler. Yüzlerini ve vücutlarını kil ile boyarlar. Nehirden dönerken de aynı şekilde şarkılar söyler, sopalarını, kalkanlarını sallar, çığlık atarlar. Dul kadın ölen kocası için “Kocam bana çok iyi davrandı. Bana birçok çocuk verdi. Çok cesur bir savaşçıydı ve birçok düşman öldürdü!” diye ağıtlar yakar. Olağanüstü bir şekilde ölen bir kimsenin mezarını kimse kazmak istemez. Çünkü mezarı kazanların kirlenecekleri düşünülür. Bu tür durumlarda mezar kazıcıları bu iş için ölen kişinin ailesinden bir keçi alır. Arınmak için keçiyi kurban eder ve kanıyla yıkanılır. Böylece temizlendiklerine inanırlar (Yokoo, 1967: 39-40).

Güney Sudan’da yaşayan Atuot toplumunda ölüm gerçekleştiğinde akrabalar ölen kişinin kulübesinin bulunduğu çiftliğe/köye gelir. Cenaze esnasında ağlayanları sakinleştirme yaşlı kadınların görevidir. Ceset gömülmeden önce adwil’le (yere batmış direklerin üzerine oturtulan yerden yükseltilmiş oda) taşınır ve kapısı kapatılır. Ölen kişi bazen bulunduğu yere bazen de sığır kampına gömülebilir. Mezar kazılırken toprak pisliklerden temizlenir. Ölünün gözleri kapatılmaz aksine açık tutulur. Böylece ölü adamın her zaman eşyalarını görebilmesi sağlanır. Mezar kapatıldıktan sonra bir keçi getirilir. Mezarın üzerinde dövülerek öldürülür ve ormana bırakılır. Ölen kişinin kişisel eşyaları olan bilezikler, boncuklar, mızrak ve balta mezarın üzerine konulur, yanına içmesi için bira bırakılır. Ölen kişinin kulübesinde belli bir zaman yemek pişirilmez, ateş yakılmaz. Daha sonra kulübe temizlenir. Ormandan getirilen asma dalları avluda yakılır. Çok duman çıkması için yeşil yapraklar yakılır. Çıkan dumanın ölümü uzaklaştırması için ölen kişinin ailesinin üzerine yayılır. Bu ritüel sonrası cenaze işleri ile uğraşanlar ölen kişinin yakınlarından bir keçi alır. Keçi cenaze kazıcıları tarafından pişirilip yenir (Burton, 1980: 53). Ölen kişinin eşyalarının yanında yapılacak ayinlerin şu sonuçları doğurduğunu ifade edilmektedir: “Birincisi, ölüm, cesedin basitçe şekil değiştirmesinden ziyade ölümlülerin üstünde bir yolculuk, geçiş veya bir yere varış olarak algılanır. İkinci olarak ölenin yakınlarına bir avuntu ve teselli verir. Sonuncusu ise ölen kişinin ölümüyle rahatsız olan grubu yeniden normal hayata döndürmektir.” (Thomas, 2003: 238).

Afrika topluluklarında ölümden sonra cesedin hazırlanması ile alakalı bazı ritüeller vardır. Benzer ve farklı uygulamalar olsa da bazı yerlerde ceset su veya geleneksel ilaçlarla yıkanır. Bazı yerlerde ceset tıraş edilip tırnakları kesilir. Hazırlık aşamasındaki bu ritüellerden biri de ağız, burun, kulak ve diğer vücut açıklıklarının saflaştırılmış yağ veya tereyağı sürülerek arındırılmasıdır. Cesedi örtmek için deri parçaları, pamuk giysiler ve yapraklar kullanılır. Yapılan bu işlemler esnasında köydeki (çiftlikte) ritüel lideri ve yaşlılar hazır bulunur. Cesede çocukların ve hamile kadınların dokunulmasına kesinlikle izin verilmez. Şayet cesede dokunurlarsa kendilerinin ve ailelerinin başına bir musibet geleceğine inanılır. Ölü gömme işlemi öncesi yapılan uygulamalar ya törenle ya da tören icra edilmeksizin yapılabilir (Mbiti, 1975: 113).

Kenya’daki Gikuyu geleneksel inancına göre cenazeler, ölüm ve ruh anlayışı arasındaki ilişki ile bağlantılıdır. Gikuyu dininde doğal olmayan ölümler (yıldırım çarpması, hayvan saldırısı, mızrakla yaralanarak ölme v. b.) ile ölen kişilerin cesetlerine dokunulması doğru değildir. Bu tür durumlarda cesetler oldukları yerde bırakılır ya da *kibirira* adı verilen cenaze yerlerine bir şekilde taşınır. Ayrıca uygunsuz bir şekilde ölen kişilerde, bu cenaze yerlerine bırakılır. Bununla birlikte ölmeden önce dünyaya bir oğul bırakmayanlarında götürüldüğü yer burasıdır. Kibirira denilen cenaze yerine bırakılan cesetler belli bir süre zarfında yabani hayvanlar tarafından yenilmezse bu durumun kötü bir talihsizlik olduğuna inanılır. Gikuyu cenaze törenleri genelde toplum içerisinde bir statüsü olan ve doğal yollarla ölen kişiler için yapıldığı belirtilmektedir. Ata ruhları ile bağlantılı olan cenaze törenlerinde ölüm bir geçiş olarak tasavvur edilir. Cenaze ise bu geçidi sağlayan bir anlaşma töreni olarak görülür. Gikuyularda ölüm olayının vuku bulması bazı aşamalardan geçilerek ortaya çıkmıştır. Bu aşamalar ölen kişinin ölümünün kesinleştirilmesi, ölünün gömülmesi, arınma ve yas tutma şeklindeki bazı kategorilere ayrılır. Bunlardan ilki kişinin ölüp ölmediğinin tamamen kesinleştirilmesidir. Ölüye dokunulmasının yasak olduğu Gikuyularda ölüm döşeğindeki kişi ormandaki bir yamaca bırakılır. Vücut organlarına tasma şeklinde bir şey bağlanır. Arada bir tasma ile bağlantılı ip çekilerek kişi kontrol edilir. Herhangi bir hareketsizlik durumunda kişinin öldüğüne karar verilir. İkinci aşama gömülmesinde herhangi bir sorun olmayan kişiler için düzenlenen cenaze törenleridir. Bu törenler kişiye ve zamana göre değişkenlik gösterir. Gömülme aşamasında yasaklar hem insanlar hem hayvanlar için belirlenmiştir. Kişi yaşlı ise güneş batmadan mezara gömülür. Mezar kazma işi genelde evli olmayan genç oğullara bırakılır. Ceset gömülürken uyku pozisyonu göz önüne alınarak yatırılır. Üçüncü bir uygulamada cenaze işleri ile uğraşanlar için düzenlenen arınma ritüelleridir. Ölü gömüldükten sonra ölünün hayatta iken dokunduğu yerler ve eşyalar

arındırılır. Ayrıca ölü ile temas eden kişiler temizlenir. Bu ritüel bir hayvan aracılığı ile yapılır. Hamile olmayan dişi bir keçi kesilerek mide içeriği su ile karıştırılır. Hazırlanan bu karışımla ölüyle temas eden kişiler yıkanır. Bu ayinle kişinin ölümü uzaklaştığına inanılır. Gikuyu geleneksel inancına göre son aşama da yas tutmadır. Yas tutma genelde dört gündür. Yas tutmaya *hukura* adı verilir. Bu süreç içerisinde cinsel ilişkiye girmek yasaktır (Kul, 2020: 159-165).

Güney Sudan'da yaşayan Nuer toplumundaki cenaze törenlerinde mezar kazma işini ölen kişinin yakın akrabalarından birkaç kişi üstlenir. Ölen kişi ile aynı yaşta olanlar mezar kazmaz. Ölen kişinin evinin olduğu yerden çocuklar, gençler, ölen kişinin oğulları ve küçük kardeşleri uzak durur. Aynı zamanda yukarıda bahsedilen kişiler cenazeye katılmaz. Nuer toplumu için ölüm, çok kötü hatta bahsedilmesi bile tehlikeli bir durum olarak tasavvur edilir. Öyle ki bir adam sığır kampında ölürse oraya gömülür. Köyden uzak bir yerde ölürse köye getirilmeden bulunduğu yerde bir şekilde gömülür. Nuer toplumunda ölen kişinin gömülmeden önce tüm süs eşyaları çıkarılır, tıraş edilir ve çıplak gömülür. Ölen kişinin gömülmemesi durumunda akrabalarının hayaletlerinin kendilerine musallat olacağından korkulur. Mezara gömme işlemi tamamlandıktan sonra ölen kişinin gwan buthnisi (ailesi adına ayin yapan kişi) bir avuç yabancı pirinci suya batırır ve mezar kazıcılarının üzerine serper. Daha sonra arınmak için nehre gidip yıkanılır. Yıkanmadan su içilmemesine dikkat edilir. Birkaç gün sonra gwan buthni ölen kişi adına bir hayvan kurban eder. Kurbandaki amaç geride kalanların ölü tarafından rahatsız edilmesini engellemektir. Gwan buthni kurban ritüeli esnasında ölüye hitaben şu sözleri söyler: “Arkadaş, bu hayvan senindir. Şimdi sen kendini hayaletlere çevir. Kendini bizden uzaklaştır. Ölümü eski zamanlarda biz yapmadık, tanrı yaptı. Arkadaş, halkını kötü rüyalarla üzme, bize lütufta bulun. Tanrı sizi tamamen yok etmedi. Çünkü sizden sonra gelenler var, arkanda çocuklar bıraktınız.” Yaşayanların ayinler dışında ölülerle temas kurması doğru değildir. Nuer toplumunda ölülerin nerede olduğu ile ilgili farklı inançlar bulunur. Ölen kişi için “Tanrıya katıldı, ruhu göğe çıktı, eti gömüldü” gibi ifadeler kullanılır. Yas süresince yemek ve cinsel ilişkiden uzak durulmaz. Çok yakın akrabalar birkaç gün cinsel ilişkiden uzak durulabilir. Küçük çocuklar için yas tutulmaz. Küçük çocukların sığır otlatmadan tam bir erkek oldukları kabul edilmez. Kişinin ölümünden birkaç ay geçtikten sonra cenaze törenleri yapılır. Eğer bu tören yapılmazsa normal hayat içerisinde karşılaşacakları herhangi bir talihsizliğin bu durumdan kaynaklandığına inanılır. Ayrıca ölülerin hayaletlerinin eşlerine, çocuklarına, sığırlarına musallat olacağına dair inanışlar da mevcuttur (E. E. Evans-Pritchard, 1949: 56-58).

Luo halkı cenazeyi gömmeden önce bir süre bekletir. *Vigil (Budho)* adı ile anılan bu ritüel boyunca bir lamba açık bırakılır. Bu esnada ölen kişinin eşi veya eşleri, anne-babası, yakın ve uzak soylu akrabaları cenazenin defnedileceği güne kadar birkaç gece ölenin evinde kalır. Bu şekilde uzaktan gelen akrabalarının ölen kişiye karşı son vazifelerini yapmaları sağlanır. Erkek ve kadınlar gruplar oluşturur. Kişinin öldüğü günün gecesi ağıtlar ve savaş şarkıları söylenir. Ölen kişi herhangi bir kiliseye bağlı ise o kilisenin şarkıları eşliğinde merasime devam edilir. Eğer bağımsız bir kiliseye bağlı ise bu süre zarfında davul ve metal enstrümanlarla dua edilir. Kişinin ölümü ile birlikte hayatta kalanlar defin işleri için hazırlık yapar. Bu hazırlıklar arasında gelen misafirler için gölgelik yapma, yemek pişirme ve tabut hazırlama gibi yükümlülükler gelir. Ölen kişinin komşuları veda etmek için ıslıklar çalar, ağıtlar yakarak ölü evine gelir. Bu ziyaret esnasında gelenler kendi dini geleneklerine göre dua edip şarkılar söyler. Belli bir süre cenazenin yanında kaldıktan sonra onu selamlarlar ve orada hazır bulunanların arasına katılırlar. *Padho adı* verilen “hiçbir şey yapmadan oturmak” akrabalar arasında önemli bir ritüeldir. Bu ritüele göre yas süresince akrabalar ölen kişinin evinde kalır. Komşular belli bir süre sonra yerleşkeden gruplar şeklinde ayrılır (Shiino, 1997: 215). Ölüleri bir süre bekletme, örtme ve saklama inancı bazı toplumlarda kendini gösterir. Özellikle Aztek ve Güney Togo’lu Eweer yerlilerinde de bu durum aynı şekilde meydana gelir. Bu muhafaza etme şekilleri genellikle özel evlerde ve mağaralarda yapılır (Sarıçioğlu, 2011: 269).

Kenya’daki A-kamba topluluğuna göre eskiden ölen köylülerin ve kadınların cesetleri çalılıklara sürüklenerek sırtlanlar tarafından yenilmesi için bırakılırdı. Sıradan insanlar için bu uygulama normal kabul edilirdi. Fakat kabile reisleri için bu durum farklıdır. Kabile reisleri statülerine göre uygun mezarlara gömülür. Eğer ölen kişiden sonra kısa bir süre içerisinde bir akraba ölürse uğursuzluğun devam etmemesi için ölen ikinci kişi mezara gömülür. Üçüncü kişi ölürse o kişi de mezara gömülür. Fakat dördüncü kişi tekrar dışarı atılır. Köyün kadınları ve çocukları ölen kişi için üç veya dört saat evlerinde ağıt yakar. Bir gün boyunca kimse yemek yemez. Ayrıca bir kadının kendi kulübesinde ölmesiyle birlikte kulübenin ana direkleri kesilerek yıkılmasına izin verilir ve kulübe terkedilir. Eğer bir erkek kulübede ölürse kulübe kullanılmaya devam eder. A-kambalılar arasındaki başka bir uygulama şekli de bir erkeğin karısı, kardeşi veyahut çocuklarının ölmesi ile birlikte yedi gün saçını kesmemesidir. Bununla birlikte başka uygulama ise kişinin ölümünden sonraki iki gün boyunca eşlerin cinsel ilişkiye girmemesidir. Üçüncü gün ölen kişinin ebeveynleri başlarını tıraş ederek cinsel ilişkiye girer. Bu süreç içerisinde köy sakinleri kurban edilecek keçinin midesine ayaklarını sürerek bir tür arınma ayini gerçekleştirir. Bu tören sonrası köylülerin cinsel ilişkileri normale döner (Hobley, 1910: 66-67). Afrika’daki

birçok toplumda cenaze törenlerine katılım bir tür zorunluluk olarak kabul edilir (Thomas, 2003: 238). Afrika topluluklarındaki cenaze törenleri aynı zamanda toplumsal birlikteliğin önemini gösteren önemli bir faktördür. Abaluyia geleneksel inancına göre ölen kişi aile reisi ise mezarı ilk eşinin kulübesinin önüne kazılır. Mezar şekli genelde dikdörtgen biçimindedir. Genelde mezar üç ile beş feet genişlik, beş ile yedi feet uzunluk, üç ile beş feet derin olacak biçimde hazırlanır. Eğer ölen kişi kabile reisi ise mezarın altına muz yaprağı, ot veya inek postu serilir. Bu şekilde ölen kişinin rahat etmesi sağlanır (Yokoo, 1967: 40-41). Ölen kişi erkek ise eşi, çocukları ve orada bulunanlar tarafından ağıtlar yakılarak uğurlanır. Ölen kişinin eşi ağlarken cesede dokunur ve cesedi ovuşturur. Kadın sonrasında evin dışına çıkarak nehirden nehre, çiftlikten çiftliğe hatta doğduğu eve kadar ağıtlar yakarak gezer. Cenazede bulunan erkekler ise otları ve çalılıarı sopalarla döver. Kadınlar ellerini başlarının üzerine koyarak üzüntülerini belli eder. Ölen kişi çocuğu olmayan veya çocuğu olan bir kadın ise cenazesi baba evine iade edilir. Ayrıca evlenirken kadının ailesine verilen hediyeler geri alınır. Onlara göre birkaç çocuk doğuruncaya kadar evliliğin tamamlanmadığı düşünülür. İlk zamanlarda ölen kişinin cesedi evin içinde bekletilirken, son zamanlarda ceset dışarıda bekletilmeye başlanmıştır. Ceset genelde muz yaprakları, hayvan derisine sarılarak gömülür. Özellikle ölen kişi klan lideri veya seçkin bir kimse ise cesedi iki gün bekletilir ve bu süre içerisinde leopar derisine sarılır. Eğer ölen bir çocuk ise çok bekletilmeden gömülür. Bazen de ölen kişinin akrabalarının uzaklardan gelebileceği düşünülerek iki gün bekletilir. Komşular ve akrabalar cenaze töreni boyunca ölen kişinin ailesine destek olmak amacı ile cenaze yerine gelirken yiyecek ve arpa suyu (bira) getirir. Getirilen hediyelerdeki başka bir amaç ise ölen kişinin ruhunu memnun etmektir. Abaluyia inancına göre ölünün toprağa verileceği gün nehirde yapılan kil ile boyanma ritüeli yas sembolü olarak kabul edilir. Kadınlar ve sünnetsiz erkeklerin mezar kazmasına müsaade edilmez. Bir babanın çocukları için, kocanın ise eşi için mezar kazması yasaktır. Eğer ölen kişi şimşek çakması sonucu ve intihar ederek yaşamına son vermişse mezarını kimse kazmaz. Bu tür durumlarda mezar kazıcıları bu işi üstlenir. Mezar kazıcıları ölen kişinin ailesinden bir hayvan alarak kanı ile temizlenirler. Böylece arındıklarına inanırlar (Mbiti, 1970: 200-201).

Güney Nyanza'daki Luo'lar cenaze ritüelleri mezar kazmayla başlar. Bu kazma işine *kunyo* adı verilir. Mezarlar genelde gündüz kazılır. Bazen de gece saat dokuz gibi kazmaya başlanılır. Ertesi sabah üç-dört gibi bitirilir. Mezar kazma işi toprağın sertlik derecesine göre değişkenlik gösterir. Mezar yeri belirleme işi ölenin yakınları tarafından tayin edilir. Özellikle eşi hamile olan erkekler mezar kazma işinden uzak durur. Böyle bir durumda çocuğun erken dünyaya geleceğine ve bebeğin kötü bir durumla karşılaşacağına inanılır. Ayrıca ikizlerinde mezar kazmasına kesinlikle izin verilmez (Shiino, 1997: 216).

Doğu Afrika kabilelerinin bazılarında savaş esnasında öldürülen düşman savaşçılar için kurbanlar kesilir. Evlerin içine girmeden önce kesilen bu kurbanlardaki amaç düşman savaşçılarınin koruyucu ruhlarından korunmaktır (Freud, 1999: 107).

4. 2. Güney Afrika Topluluklarında Ölüm Ritüelleri

Güney Afrika'daki yerel inançlarında kişinin ölümünün gerçekleşmesi ile birlikte farklı görüş ve düşünceler ortaya atılmıştır. Bu düşüncelerden en göze çarpanı ölen kişinin ailesinin kirliliği (isinyama) veya sefifi olarak kabul edilmesidir. Benzer şekilde Zulu halkı arasında da bu kirlilik ve bulaşma durumunun olduğuna inanılır. Cesede dokunan kimsenin de kirliliği olduğu inancı yaygın bir düşünce şekli olarak benimsenmiştir (Setsiba, 2012: 22).

Güney Afrika halklarından biri olan Ndebele inancına göre kişi hastalandığında onun başucunda yakın akrabalarından bazıları bekler. Bu kişiler (öncelikli oğlu veya oğulları) ölüm döşeğindeki kişinin hastalandığının sebebini araştırır. Büyü yoluyla ilgili olduğu düşünülen bu hastalık için akrabaları "ataların canavarı" olarak bilinen bir keçi veya sığırın öldürülmesiyle kişinin ölümünün hızlanacağına inanılır. Ayrıca hasta kişi şifalı otların dumani ve soğuk su ile diriltilmeye çalışılır. Özellikle ölüm esnasında kişinin yanında oğullarından birinin olması onu hatırlatacak ve ölümsüz olmasını sağlayacak bir semboldür. Bunun yanı sıra ölüm anında hayvanların katledilmesi ölü ve yaşayanlar arasında bir bağ kurar. Böylece ölen kişinin gideceği yerde rahat olacağına inanılır (Mbiti, 1970: 196).

14. yüzyıldan beri Güney Afrika'da yaşayan Basotho halkına göre ölen kişinin evi (eğer yalnız yaşıyorsa) kapatılır ve kimsenin orada yaşamasına izin verilmez. Çünkü kötü ruhların kişiyi almak için tekrar aynı yere döndüklerine dair inanışlar vardır. Basotho halkı arasında ölen kişiden veya ölümden bahsedilirken "kişi başka yere göç etti." şeklinde bir ifade kullanılır. Ayrıca ölen kişinin halk arasında anılması tabu olarak görülür. O kişiden bahsederken "Caddenin aşağısında yaşayanlar" denilir (Asante, 2009, 6259). Basotho geleneğinde hastalıktan ölüm anına kadar bazı ritüeller icra edilir. Hastalanan kişinin ataları gücendirmiş olabileceği düşünülerek onlar için kurban sunma ayinleri yapılır. Bu ritüelde ilk iş uzun zamandır hasta olan kişiyi iyileştirmek, ölümünü engellemek, tanrıların gazabının yatıştırılması anlamında dualar yapılmak suretiyle düzenlenir. Ölmekte olan genç adamın yatağına kurban hayvanı götürülerek gösterilir. Kurban edilecek hayvan

(koyun) belli bir yere bağlanır ve o günün akşamında kurban edilir. Bu esnada şöyle dua edilir: “İşte bu, sizin için dua ettiğimiz kurban hayvanımızdır. Ey Tanrılarımız olan Atalarımız! Size yalvarıyoruz, ellerinizi bizim için soğuk suya daldırın da hastamız uyusun ve hastalığından doğabilsin. Belki ertesi sabah buraya geldiğimizde onu oturmuş yulaf lapası yerken buluruz. Hastalığı şimdiden bizden ayrılınsın.” Ayrıca ölmeden uzun süre acı çeken yaşlı bir kimse içinde atalara bir koyun kurban edilir. Koyunun karaciğeri acele bir şekilde çıkarılarak kızartılır ve minik bir parçası hastaya yedirilir. Bu hasta için bir çeşit veda yemeği gibi düşünülür. Daha sonra aile fertlerinin hastaya yaklaşmaları ve ondan ayrılma isteklerinden bulunmaları gerekir. Kurban edilen hayvan o gün aile fertleri arasında pişirilerek yenir. Böylece ölüm esnasındaki kişi için son vazifeler tamamen yapılmış olur (Opong, 2004: 29).

Afrika topluluklarının birçoğunda cenaze törenlerinin kurallara uygun bir şekilde yapılmasına özen gösterilir. Afrika kıtasında farklı uygulamalar olmakla beraber cenaze törenlerinde bir hayvanın kesilmesi yaygın bir inançtır. Bu hayvanın pişirilerek gelen misafirlere ikram edilmesi bazı etnik gruplarda gelenek halini almıştır. Güney Afrika’da kesilen hayvan bir öküzdür ve “geri dönen öküz” olarak isimlendirilir. Bu öküzün manevi olarak ölen kişinin ailesine döndüğüne inanılır. Bir çeşit kurban olarak görülen bu hayvanın ölen kişinin bir ata olarak kabul edilmesinde önemli bir faktör oluşturur (Anderson, 2003: 11). Ölüm törenlerinde verilen yemekler toplumsal yardımlaşma ve dayanışma açısından özel bir yere sahiptir. Özellikle bu törenlerde öldürülen hayvanlar törenlerin ana figürü olarak değerlendirilebilir.

Güney Afrika’da yaşayan Ndebele yerel inancına göre kişi öldüğünde erkek kardeşi ve köyün erkekleri birlikte ekilmemiş bir arazide mezar kazar. Eski dönemlerde ceset bir hayvan derisine sarılarak götürülürdü. Ölen kişi evin reisi ise kesinlikle mezara götürülürken evin kapısından veya çiftliğin kapısından dışarı çıkarılmazdı. Ölen kişi ya duvardaki bir delikten ya da çiftliği çevreleyen bir açıklıktan çıkarılarak gömüleceği yere götürülür. Cenazeyi erkekler taşır, kadınlar ise cenaze alayında erkeklerin arkasından yürür. Mezar kazılırken doğu-batı yönünde kazılır. Ceset gömülürken en büyük oğul mızrakla yere vurur. Ceset orada bulunanlar eşliğinde güneye bakacak şekilde yatırılır. Cesedin yanına kişisel eşyaları konular ve üzerine toprak atılır. Özellikle hayvanların (muhtemelen cadıların) mezarı kazmasını engellemek için mezarın üzerine “thom” adı verilen ağacın dalları konular. Daha sonra cenaze alayı ölen kişinin evine geri döner. Ölen kişi için ailesi tarafından bir hayvan kesilir. Eğer ölen erkek ise bir öküz, kadın ise bir keçi kesilir. Etler kavrulup tuzsuz yenilir. Hayvanın tüm kemikleri ayrılıp yakılır. Yakılan kemiklerin külleri sonradan toplanır. Köyün şifacısı (büyücüsü) küllerden bir ilaç yapar. İlacı içen herkes ilk yudumu yutar, ikincisini tükürür. Ölü evinde yapılan bu ritüel sonrası herkes nehre gider, temizlenir ve evine döner. Ölen kişinin birinci dereceden yakınları özellikle erkek kardeşi ve oğlu/oğulları geceyi çiftlikte geçirir. Bu kişilerle birlikte ertesi gün düzenlenecek olan resmi ağlama için iki ve üç kadın akrabada geceyi orada geçirir. Hatta bu kadınlar bir hafta boyunca ağlama ritüeli için orada kalır. Ertesi günün sabahında evdeki erkekler mezarın durumunu kontrole gider. Eğer mezar bozulmadı ise ölen kişinin doğal yollarla öldüğüne inanılır. Şayet mezar bozulmuş ise ölüm nedenini bulmak için kahin çağrılır ve çözüm aranır (Mbiti, 1970: 196-197).

4. 3. Batı Afrika Topluluklarında Ölüm Ritüelleri

Mali’deki Bambara halkı ölen kişinin yaşı ve statüsüne göre farklı inanç ve uygulamalar geliştirmiştir. Ölen kişi genç ise çok büyük cenaze törenleri yapılmaz. Ölüm haberi aile büyüklerinin talimatı ile kısa sürede duyurulur. Cenaze işleri kısa süre içerisinde düzenlenir. Uzun süre ölen genç için ağlamak ve yas tutmak hoş karşılanmaz. Şayet ölen kişi yaşlı ise büyük bir cenaze töreni yapılır. Cenaze başında belli bir süre nöbet tutulur. Yaşlı kimsenin cenaze töreni bir bayram kutlanı gibi gerçekleştirilir. Ölüm ile birlikte ölen kişilerin ruhunun aktif bir şekilde hareket ettiğine inanılır. Bu yüzden ölen kişinin ruhunun tehlikeli olduğuna inanılır. Bambara geleneksel inancında ölen kişinin ruhunun yaşanan bölgeden uzaklaştırmak için ayinler düzenlenir. Sunaklarda ölen kişinin ruhu için kurbanlar sunulur. Sunulan bu kurbanların ona öteki dünyada yardım edeceğine inanılır. Bir diğer cenaze şekli de avcılarının cenaze törenidir. Avcıların cenaze törenleri diğerlerinden farklı bir şekilde icra edilir. Bir avcı öldüğü zaman cesedi yerde iken ölüm haberi tüfek atışı ile çevredekilere duyurulur. Avcılar ölen avcı için köy meydanında kurbanlar keser. Bununla birlikte tuzaklardan yakalanmış hayvanlar ölen avcının cesedi üzerine konularak ritüel gerçekleştirilir. Bambara inancına göre ölen kabile şeflerinin durumu diğerlerinden farklıdır. Köyün şefi öldüğü vakit cenaze genelde pazar-pazartesi günleri arasında çeşitli ayinler düzenlenerek defnedilir. Eğer ölen kabile şefi doğal yollarla ölmüş ise cesedi derisi yüzülmüş bir hayvanın derisine sarılır ve dikilir. Daha sonra ölen kabile şefinin köpekleri onun için kurban olarak takdim edilir (Coulbaly, 2019: 44-45).

Batı Afrika topluluklarından Akan geleneğinde *Asase Yaa* olarak bilinen “gerçeğin koruyucusu” inancı ölümle alakalı bahsedilmesi gereken önemli bir konudur. Cenaze törenlerinde (*Ayie*) mezar kazmak için izin isteme, gömülecek cesedin kabul edilmesi ve cesedin korunması için *Asase Yaa*’ya (Akan kozmolojisinde ikinci büyük ruh olarak da tanımlanır.) özel bir libasyon dökülmesi gerekir (Blay, 2009: 74).

Akan geleneksel inançlarından dulluk ritüeli de ölümle alakalı başka bir uygulamadır. Akan toplumundaki dulluk ritüeli ile dul kadın ölen eşinin kötü ruhundan korumaya çalışır. Ölen erkeğin dul eşi kırk gün boyunca kirli kabul edilir. Dul kadın temizlenene kadar birçok işi kendisine tayin edilen bir görevli tarafından yürütülür. Hatta dul kadının yemek, içecek ve konuşmasını bu görevli denetler. Ölen eşinin ruhunun kadına musallat olmaması için dul kadına takması için bir tılsım verilir. Dulluk ritüeli üç temel ihtiyacı gidermek için icra edilir. Bu ritüelin ilki dul kadını ekonomik kayıplardan veya talihsizliklerden korur. İkincisi dul kadının zihinsel dengesinin korunması amaçlanır. Üçüncüsü ise tılsım ile vücut organlarının zarar görmemesi engellenmeye çalışılır (Aborampah, 1999: 261-262).

Afrika topluluklarının bazılarında cesedin hem ölü hem de diri olduğu inancı önemli bir ritüele sahne olur. Ölen kişinin sesi yoktur fakat kendince bir şeyler anlattığına inanılır. Bu durumla ilgili bir ritüel şu şekilde icra edilir: “Senegal Diola’da ayaklı bir tabuta bağlanmış, dört kişi tarafından desteklenen cesede sırayla sorular sorulur. Eğer ceset öne hareket ederse ‘evet’i; arkaya giderse ‘hayır’ı; eğer aynı yerde sallanırsa ‘kararsızlık’ı anlatmaktadır. Benin’in Somba’sında, ‘hayır’ soldan sağa bir hareketle, ‘evet’ arkadan öne doğru bir hareketle anlatılır. Fildişi Sahili’ndeki Senufo için sola bir hareket ‘kabul’ü, sağa bir hareket ‘red’di anlatır. Bazen öyle olur ki ölü, orada bulunanlardan birinin üstüne eğilerek soruların ona yönelmesini (Diola) ister ya da ayının takibi için taşıyıcıların değişmesini ister. (Burkina Faso’nun Lobi’si)” (Thomas, 2003: 243).

Gana da cenaze törenleri uzun ve ayrıntılı bir şekilde yapılır. Cenaze törenleri birkaç aşamadan geçilerek tamamlanır. Bu törenlerde aile, arkadaş ve yakınların katılımı ile ölen kişinin atalar dünyasına geçişi (Bamya) icra edilir. Cenazede törene uygun olacak şekilde giyinilir. Özellikle ölen kişinin akrabaları kırmızı ve siyah ağırlıklı elbiselerle törene katılır. Gana’daki Dagomba kültüründe cenazeler İslami kültürle benzer özellikler gösterir (Kessler, 2022). Son dönemlerde Gana ve Togo’da fantezi tabut adı verilen bir tür tabutla gömülme göze çarpan önemli bir uygulamadır. Fantezi tabut yapımı marangozlar ve tasarımcılar tarafından ölen kişilerin vasiyeti ve yakın akrabalarının seçimi ile yapılır. Özellikle kişinin hayatta iken sevdiği bir hayvan, nesne veya mesleği ile ilgili tabut inşa etme geleneği yaygındır. Kabile şefleri için genelde tahtrevanlar tercih edilir (Funeralguide, 2017). Fantezi tabut geleneğinin temeli Seth Kane Kwei adlı bir arabacıya dayandırılır. Bu tabut çeşitleri ölümden sonra ortaya çıkan kimliğin inşasında önemli bir gelenek olarak varlığını devam ettirir (“Brandeis.edu”, 2022).

Mali’deki Dogon dini ritüellerinde “dama” denilen geleneksel cenaze törenleri önemli bir yer tutar. Dama ritüeli, maskeli dansçıların yaptığı bir ayin neticesinde ayrılanların güvenli bir şekilde öte aleme geçişini sağlar. Genelde her yıl Nisan aylarında yapılan bu törenler genç erkeklerin katılımı ile icra edilir. Altmıştan fazla maskeden oluşan bu ritüelin alt yapısı zorluklarla geçer. Maskeler, yaşayanlar ve ölülerin dünyasını simgeler (Wazırı, 2015; Wikle, 2016). Afrika kıtasında ölüm maskeleri, ölümsüzlük seviyesine ulaşabilmek ve ruhun ölümden sonra yaşamasını garanti altına alan önemli bir figür olarak görülür. Özellikle Mısırlılar arasında yaygın bir gelenektir. Afrika yerel inançlarının birçoğunda kendine ait maskeler ön plana çıkar (Gül, 2019: 14, 15). Yerel inançlarda görülen maske kullanımı öte dünya ile iletişimi sağlayan birer araç olarak görülür. Maskelerin araç olarak kullanılmasının sebebi Animizm inancıdır (Kaptan, 1999: 100). Maskeler haricinde bazı Afrika topluluklarında beden boyama adeti görülür. Özellikle savaş, yas ve bayramlarda önemli bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Büyüsel ve dinsel özellikler taşıyan bu boyama işlemi çok yaygın bir şekilde kullanılır. Özellikle beyaz renk ölümle kırmızı renk ise yaşam sevinci ve canlılık ile ilişkilendirilir. El, ayak, bedenin üst tarafıyla yüz arasındaki bölge boyanarak yapılır (Örnek, 1971: 43). Bununla birlikte Senegal’de kişi ölünce en güzel elbiseleri giydirilir. Bu uygulamadaki amaç ölü hala yaşıyormuş gibi göstermektir. Genelde kişinin ölmeden önceki mesleği ile alakalı eşyaları ile sergilenir. Eğer ölen kişi çiftçi ise çiftçilik ile ilgili eşyalarla savaşçı ise ok ve yayalarla sergilenir. Bazen de ölmeden önce sahip olduğu eşyalarla teşhir etme geleneği yaygındır. Ölmeden önce kurban ettiği hayvanların boynuzları da bu bekletilme süresince gösterilir (Thomas, 2003: 244).

Yorubalılar arasındaki ölü gömme ritüellerinde ölen kişi ile birlikte öte dünyada ihtiyaç duyabileceği yiyecek, içecek, şarap ve giysi gibi nesnelere gömülmesi yaygın bir inanıştır. Hatta ölüm yolculuğu esnasında belli bir paraya ihtiyaç duyulacağı düşünülerek mezara para konulması da başka bir uygulama şeklindedir. Cenazeler genelde ölen kişilerin evlerine yakın bir yere gömülür. Ölen kişinin eşyaları yakılır. Kullandığı kulübe kullanılmamak üzere kapatılır. Ölen kişilerin ruhlarının cennette var olmaya devam edeceğine inanılır (Seyfeli-Kul, 2018: 259-260). Cenaze törenleri ve ayinleri ölen kişinin hastalığa veya başka bir talihsizliğe neden olmaması için kısa süre içerisinde yapılmalıdır. Aksine ayrıntılı ve uzun süre içerisinde yapılan cenaze törenleri ölen kişinin yeniden doğmasına yöneliktir (Westerlund, 2006: 144).

Sierra Leone’deki Limba’lar arasında cenaze törenleri ölen kişinin ataya dönüşmesinin ilk aşaması olarak kabul edilir. Cenazenin gömme aşamalarından olan ayrılık kategorisinde (Cesedin dışarıya taşınması için kullanılan çeşitli prosedürler; aletleri, evi, mücevherleri, ölen kişinin mallarını yakmak; ölen kişinin eşlerini, kölelerini veya en sevdiği hayvanları öldürmek; yıkamalar, sıvazlamak ve genel olarak arınma törenleri ve her türlü tabu

(Gennep, 1960: 164)) cenazenin temizlenmesi, sarılması için gerekli hazırlıklar yapılır. Aboreh adı verilen bir ritüelle ölen kişinin ruhunu, aile fertlerinden korumak amacı güdülür. Aboreh adı verilen bu ayin yapıldığı kadar kırk gün ile bir yıl arasında ölenlerin ruhu ne yaşayanların ne de ruhların bulunduğu atalar dünyasındaki sınırdadır. Eğer ölen kişi gizli bir cemiyetin üyesi ise cenaze töreni için özel ayinler düzenlenir. Halka açık olan bu törenlerin bir kısmında şafak vaktinde gerçekleştirilir. Ayin için ölen kişinin mezarına gidilir. Ritüeli yöneten yaşlı kişi ölen kişinin mezarına bir kümes hayvanı getirir. Yaşlı adam, atalara ölen kişiyi aralarına alması için yalvarır. Bu esnada mezarın üstüne pirinç atılır. Yaşlı adam konuşmasını bitirince elinde tuttuğu kümes hayvanı mezarın üzerine atlar. Kümes hayvanı orada bulunan pirinç tanelerini yer. Kümes hayvanının bu pirinci yemesi ölen ruhun bir ata olarak görüldüğünün bir işaretidir. Daha sonra kümes hayvanı mezarın üzerinde kesilir ve kurban olarak adanır. Kanı mezara dökülür. Mezarın üzerinden “betiye” olarak adlandırılan bir taş alınır ve saklanır. Bu taş, ölen kişinin artık bir ata olduğunun ve aileyi tüm olumsuzluk ve talihsizliklerden koruduğuna inanılır (Cox, 2015).

Afrika halkları arasında ölen kişiler için kurban sunma ritüeli yaygın bir şekilde icra edilir. Yoruba’lılar arasında kurban “Ölen babasına kurban sunan geleneksel bir Yorubalı’ya, ‘babasına ibadet ediyor’ denilir ve yine ‘reis’ine kurban takdim ettiğinde, ‘reisine ibadet ediyor’ denilir. Aynı şekilde o, ‘kuvvet tanrısı’ Ogun’a kurban sunduğunda, bu şahsın Ogun’a ibadet ettiği söylenir ve onun Ogun’a takdim ettiği şey ebo’dur. Bu kişinin takdim ettiği şeyden yiyen herhangi bir kimseye onje ebo (kurban yiyen); ona karşın törene katılan kimseye onse ebo (kurbanı icra eden) veya onru ebo (kurban sunuyor) denilir.” (Adewale, 2003: 589). Örneklerden anlaşıldığı üzere birçok Afrika dini geleneğinde kurbanın önemi ve ifade ediliş şekilleri farklılık gösterebilmektedir.

Afrika topluluklarının bazılarında doğum ile ölüm arasında yakın bir ilişki vardır. Bu ilişkinin en belirgin özelliği ise ölen kişinin ruhunun bir başkasının bedeninde tekrar doğmasıdır. Reenkarnasyon olarak tarif edilen bu durum Afrika halkları arasında yaygın bir inançtır. Reenkarnasyon inancı Hinduizm’den kısmen de olsa farklı bir özellikler gösterir. Afrika yerel inançlarında reenkarnasyonla ölümlerin karanlık ve soğuk mezarlarından tekrar yeryüzündeki aydınlık ve sıcaklığa ulaştıklarına inanılır. Reenkarnasyon konusunda Afrikalılar arasında herhangi bir sınırlama yoktur. Atalar kültü ile bağlantılı olan bu duruma göre bir atanın birden fazla kişide reenkarne olabileceğine inanılır. Fakat sayı konusunda Afrika mitlerinde bazı sınırlamalar vardır. Afrika halkları arasındaki ruh göçü fikri ölen kişilerin belirli hayvanların suretinde tekrar dirildikleri şeklinde de ortaya çıkmaktadır. Bazı etnik gruplarda aslan, leopar ve timsal şeklindeki bu hayvanlarla tekrar hayata döndüğüne inanılır. Bu korkunç kabile totemlerinin aynı zamanda cezalandırıldıklarının bir göstergesi olarak düşünülür. Bazı kabile şefleri ölümlerinden sonra tekrar saygı gören yılan şeklinde ortaya çıktığına inanılır (Anderson, 2003: 10). Yorubalılar arasında da reenkarnasyon önemli bir yer tutar. Eğer kişi yeterli bir ömür yaşamış ve kötü ölüm haricinde normal bir şekilde ölmüş ise reenkarnasyon ile tekrar dünya hayatına dönebilir. Yoruba geleneği reenkarne olmayı anne karnından itibaren başlatır. Ata ruhları ile ilişkilendirilen bu duruma göre doğan her bebek kendi soyundan biri ile bedenleşir. Bu durum ile ilgili isim koyma önem arz eder: “Yetunde (anne geri döndü), iyabo (anne geldi), babatide (baba geldi), babatunde (baba tekrar geldi.)” Yeni doğan çocukların isimlerine bu sıfatlar eklenir. Kahin doğan çocuktaki izler ve benzer özellikleri göz önünde bulundurarak hangi atanın geri döndüğünü belirler. Kötü bir şekilde ölen çocukların tekrar dünyaya geldiklerinde tanımları için üzerlerine bir tür işaret konulur (Seyfeli-Kul, 2018: 254-255).

Akan, Ewe ve Ga toplumlarında bir bebeğin doğumundan sonraki sekizinci gün adlandırma töreni yapılır. Bu ayin, sabahın erken saatlerinde güneşin doğmasıyla beraber bebeğin güneşe doğru tutulmasıyla icra edilir. Bu ayine kpadziemo adı verilir. Kendisi için ayin düzenlenen bebeğin, ölen bir insanın farklı bir bedende tekrar dünyaya gelmiş hali olarak düşünülür. Şayet kpadziemo töreni yapılmazsa bebeğin gerçek ebeveynleri ile kalmayıp manevi dünyaya döneceğine ve bir hayalet olacağına inanılır. Aynı zamanda bebeğin güneşe göstermenin şifa getireceği düşüncesi yaygındır. Mandingo halkı arasında da bu duruma benzer bir tören düzenlenir. Mandingolar doğan bebeklerini yıldızlara (ataları temsil ettiğine inanılır) gösterirler (Potocnik, 2017: 29-30).

Afrika’nın bazı kentsel bölgelerinde cenaze törenleri ile ilişkilendirilen “eve getirme ayini” önem arz etmektedir. Cenazenin gömülmesinden bir ay sonra düzenlenen bu tören de ölen kişinin dinlenmesi için yapılır. Eve dönmesi için atalarla konuşulur. Bu ritüelin aynı zamanda tehlikeli bir durum olduğuna inanılır. Aile fertleri mezarın üzerindeki topraktan bir miktar alıp, bir kavanoza koyarak eve getirir. Ayrıca Afrika halk inançlarındaki başka bir uygulamada bir kişi öldüğünde pencerelerin küle bulaştırılması, resimlerin ters çevrilmesi geleneğidir (Anderson, 2003: 12).

Afrika topluluklarında cenazelerin defnedilmesi sonrası yas süreleri farklılık gösterir. Bu süreler kişinin toplum içerisindeki yeri ve ölüm şekline göre de değişkenlik arz eder. Duruma göre cenazenin gömülmesinden sonra bir hafta boyunca yas tutulabilir. Yas süresince genelde cinsel ilişkiden kaçınılır, çok sesli konuşulmaz, gürültü yapılmaz, siyah elbiseler tercih edilir, baş ve yüz kılları dahil olmak üzere ailenin kadın ve erkekleri tıraş olur.

Yas bitiminden sonra normale dönlür. Ölen kişiyi saygı ve tazim için ayinler yapılır. Ölen kişinin ata olması içinde ritüeller icra edilir (“Veganapati/death”, 2022).

5. Sonuç

Afrika yerel inançlarında yaşam serüveni doğum, erginleme, evlilik ve ölüm sürecinin tamamlanması ile sona erer. Afrika kozmolojisine göre ölüm, insanı yok etmez, sadece insanın yaşamın bir sonraki aşamasına geçmesini sağlar. Uygun cenaze törenleri bu sürecin huzurlu ve sağlıklı bir şekilde geçişinde kolaylık sağlar. Afrika yerel inançlarının birçoğunda görülen ölümsüzlük anlayışı ölümden sonra hatırlanma ile ilişkilendirilir. Ölüm ve sonrası hayat ile ilişkili olan atalar kültü Afrika yerel inançlarında merkezi konumdadır. Ölümden sonra ölen kişinin adını yaşatacak bir kimsenin olmayışı büyük bir talihsizlik olarak düşünülür. O yüzden Afrika topluluklarında herkesin evlenmesi ve çocuk sahibi olması gerektiğine inanılmaktadır. Evlenmek ve erkek çocuğu sahibi olmak bu geleneksel inançlarda önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Afrika kıtasında ölüm ile ilgili mitolojik anlatılar incelediğinde Tanrı'nın ilk insanlara sonsuza dek yaşayacaklarına ya da ölüm geldiği vakit dirileceklerine dair mesajlar gönderdiği tespit edilmektedir. Özellikle mitolojik anlatılardaki ortak özelliklere baktığımızda ölümün yeryüzüne yanlışlıkla geldiğinden ve o günden beri yeryüzünde hüküm sürdüğünden bahsedilir. Ölümün yeryüzüne gelmesinde özellikle kadınların, hayvanların veya bazı ruhların sorumlu tutulduğu görüşü de göz ardı edilmemesi gereken konulardandır.

Birçok toplumda olduğu gibi Afrika toplumlarında da geleneksel inançlarının gereği olarak da ölenler için ölüm ritüelleri düzenlenmiştir. Benzer ve farklı uygulamalar gösteren bu törenler genel olarak ölen kişileri kutsama, onlara yakarma, onlardan kaçınma ve yas tutma şeklindedir. Yapılan bu ritüellerin temelinde, ölen kişiyi kızdırmama ve onu bir şekilde ata olarak kabul etme düşüncesi yatmaktadır. Bu durum cenaze törenlerinin kusursuz bir şekilde yapılmasına etki etmektedir. Afrika kıtasında çok farklı etnik grupların yaşaması çok farklı inanç ve ritüellerin ortaya çıkmasına da sebep olmuştur.

Afrika kıtasındaki bazı etnik gruplar, kabul ettikleri Hıristiyanlık ve İslam'dan her ne kadar etkilenmişlerse de inanç ve ritüellerini genellikle kendi geleneksel inançlarına göre şekillendirdiklerini söylemek mümkündür.

Kaynaklar

- Aborampah, O. M. (1999). Women's Roles in the Mourning Rituals of the Akan of Ghana. *Ethnology*, 38(3), 257-271.
- Adewale, S. A. (1998). Afrika'nın Geleneksel Dininde Kurban (A. Güç, Çev.). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(7), 587-600.
- Akçay, T. (2017). *Yunan ve Roma'da Ölü Kültü*. Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Alicı, M. (2020). Özgür Serengeti: Afrika Yerel Dinlerinde Hayvan Hakları. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 8(22), 63-82.
- Altın, K. Y. (2018). *Türk Kültüründe Atalar Kültü* [Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Anderson, A. (2003). African Religions. R. Kastenbaum (Ed.), *Macmillan Encyclopedia of Death and Dying* (C. 1, ss. 9-13). Thomson-Gale.
- Ann Lynch, P. (2004a). Jok. *African Mythology A to Z* (ss. 53-54). Fact On File, Inc.
- Ann Lynch, P. (2004b). Juok (Jwok). *African Mythology A to Z* (ss. 53-54). Fact On File, Inc.
- Arslan, H. (2016). Afrika Topluluklarında Atalar Kültünün Önemi ve İşlevi. *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 3 (6), Art. 6. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/buiifd/issue/26878/281335>
- Arslan, H. (2017). Afrika Topluluklarında Tabiat Kültü ve Tabii Unsurlara Atfedilen Güçler. *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 4(8), 1-16.
- Asante, M. K. (2009a). Amokye. M. K. Asante & A. Mazama (Ed.), *Encyclopedia of African Religion* (ss. 41-43). SAGE Publications, Inc.
- Asante, M. K. (2009b). Sotho. M. K. Asante & A. Mazama (Ed.), *Encyclopedia of African Religion* (ss. 625-627). SAGE Publications, Inc.
- Aslanoğlu, A. (2021). Afrika Kıtasında Nilotik Bir Halk: Dinkalar ve Geleneksel Dinka Dini. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 7 (2), 818-831.
- Awolalo, J. O. (1976). Sin and Its Removal in African Traditional Religion. *Journal of the American Academy of Religion*, 44 (2), 275-287.
- Blay, Y. A. (2009). Asase Yaa. M. K. Asante & A. Mazama (Ed.), *Encyclopedia of African Religion* (ss. 73-74). SAGE Publications, Inc.
- Burton, J. W. (1980). Ghost, Ancestors and Individuals among the Atuat. *Anthropos*, 75(1/2), 49-64.
- Coulibaly, D. (2019). *Din ve Gelenek: Mali'de Bambara Kabilesi Örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.

- Cox, James L. (2005). Rites of Passage: African Rites. <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/rites-passage-african-rites>.
- Death around the world: Funerals and fantasy coffins in Ghana. (2017). Erişim adresi: <https://www.funeralguide.co.uk/blog/death-around-the-world-funerals-in-ghana>. (Erişim Tarihi: 09/06/2022).
- Deng, F. M. (1972). *The Dinka of the Sudan*. Waveland Press, Inc.
- E. E. Evans-Pritchard. (1949). Burial and Mortuary Rites of Nuer. *African Affairs*, 48 (190), 56-63.
- Eliade, M. (2005). *Dinler Tarihi (İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi)* (M. Ünal, Çev.). Serhat Kitabevi.
- Freud, S. (1999). *Dinin Kökenleri* (S. Budak, Çev.; 4. bs). Öteki Yayınevi.
- Gennep, A. V. (1960). *The Rites of Passage* (M. B. Vizedom & G. L. Caffee, Çev.). The University of Chicago Press.
- Gül, D. (2019). *Afrika Maskelerinden Hareketle Bireysel Uygulamalar* [Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Hançerlioğlu, O. (2013). Ölülere Tapma. *Dünya İnançları Sözlüğü* (6. bs, s. 385). Remzi Kitabevi.
- Hançerlioğlu, O. (2013b). Ölüm. *Dünya İnançları Sözlüğü* (6. bs). Remzi Kitabevi. <https://www.brandeis.edu/mortimer-hays/pdf/proposals/ghanaian.pdf> (Erişim Tarihi: 12/10/2022). <https://tr.veganapati.pt/death-rituals-africa> (Erişim Tarihi: 03/06/2022).
- Hobley, C. W., & C.M.G. (1910). *Ethnology of A-kamba and Other East African Tribes*. Cambridge University Press.
- Ikenga-Metuh, E. (1985). Ritual Dirt and Purification Rites among the Igbo. *Journal of Religion in Africa*, 15(1), 3-24.
- Kaptan, Ö. (1999). Maske Geleneği. *Anadolu Sanat*, 22, 99-110.
- Kessler, Sarah (2022). Ghanaian Funerals: Traditions & What to Expect. Erişim adresi: <https://www.joincake.com/blog/ghana-funeral/>. (Erişim Tarihi: 09/06/2022).
- Kul, E. (2020). *Geleneksel Gikuyu Dini* [Yüksek Lisans]. Dicle Üniversitesi.
- Lugira, A. M. (2009). *World Religions: African Traditional Religion* (3. bs). Chelsea House Publications.
- Mbiti, J. S. (1970). *African Religions and Philosophy*. Anchor Books.
- Mbiti, J. S. (1975). *Introduction to African Religion*. Heinemann Educational Books Ltd.
- Ngwainmbi, E. K. (2009). Bamileke. M. K. Asante & A. Mazama (Ed.), *Encyclopedia of African Religion* (s. 102). SAGE Publications, Inc.
- Ogunbile, D. O. (2009). Serpent. M. K. Asante & A. Mazama (Ed.), *Encyclopedia of African Religion* (ss. 607-608). SAGE Publications, Inc.
- Olupona, J. K. (2006). African Traditional Religions. T. Riggs (Ed.), *Worldmark Encyclopedia of Religious Practices: C. I* (ss. 1-21). Thomson-Gale.
- Opong, A. K. (2004). Some Religious Aspects of Basotho Funeral Rituals. *Journal for the Study of Religion*, 17(2), 25-45.
- Örnek, S. V. (1971). *Etnoloji Sözlüğü*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Potocnik, M. (2017). *A History of Death and Funeral Rites: A Case Study of the Ga in Jamestown (Ghana)* [MPhil Thesis]. University of Ghana.
- Rattray, R. R. (1930). *Akan-Ashanti: Folk-Tales*. Oxford University Press.
- Sarıçioğlu, E. (2011). *Din Fenomenolojisi* (2. bs). Fakülte Yayınevi.
- Setsiba, T. H. S. (2012). *Mourning Rituals and Practices in Comtemporary South African Townships: A Phenomenological Study* [Doktora Thesis]. University of Zululand.
- Seyfeli, C., & Kul, E. (2018). Geleneksel Yoruba Dininde Yaratılış ve Ölüm Sonrası Hayat. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 32, 237-272.
- Shiino, W. (1997). Death and Rituas among the Luo in South Nyanza. *African Study Monographs*, 18(3/4), 213-228.
- Sümer, N. (2019). Afrika Kıtasının Yeni Dini Hareketi: Godianizm. *Eskiye Dergisi*, 38, 103-122.
- Sümer, N. (2020). Batı Afrika'nın Etno-Dinsel Topluluğu Akanlar'ın Başat Kolu: Asantlar. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(2), 402-426.
- Thomas, L. V. (2003). Cenaze Ayinleri (N. Öztürk, Çev.). *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(15), 237-253.
- Tümer, G. (1991). Atalar Kültü. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 4, ss. 42-43). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Wazırı, Adamu (2015). The Damas Of The Dogon. <https://binoandfino.com/blog/2015/3/12/the-damas-of-the-dogon>. (Erişim Tarihi: 1/11/2022).

- Westerlund, D. (2006). *African Indigenous Religions and Disease Causation*. Brill.
- Wikle, Thomas. (2016). Diving and Spirtual Worlds of Mali's Dogon People. <http://www.focusongeography.org/publications/articles/mali/index.html>. (Erişim Tarihi: 1/11/2022).
- Wilkinson. K. (2019). *Semboller ve İşaretler* (S. Toksoy, Çev.). Alfa Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti
- Yokoo, S. (1967). Death among the Abaluyia. *Journal of African Studies*, 5, 27-50.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
